

ЗОХИСТ АЯЛГУУНЫ ОНОЛ БА МОНГОЛ ОРЧУУЛГА

(төвдөч Ч.Алтангэрэлийн орчуулгын жишээн дээр)

Д.Бүрнээ¹⁸³ (МУИС, ШУС)

Товч агуулга: *Зохист аялгууны онолыг судалж, төвд хэлээр бүтээлээ туурвисан монгол эрдэмтдийн тухай хэд хэдэн цуврал өгүүлэл, ном бичсэн төвдөч эрдэмтэн Ч.Алтангэрэлийн орчуулах ур чадварын тухай энэ өгүүлэлд авч үзэх юм. Тодруулбал, Дандины "Зохист аялгууны толь"-ийн хоёрдугаар бөлөг болох утгын чимгийг судалж, жишээ шүлэг бичсэн Зая бандид Лувсанпэрэнлэйн зохиолоос Ч.Алтангэрэл орчуулсан тухай өгүүлнэ. Зая бандид Лувсанпэрэнлэй (1642-1715) 200 гаруй бадаг шүлгээс бүрдэх "Эсруагийн хөвгүүнийг баясгах дуун эгшиг" хэмээх бүтээлээ утгын гучин таван чимгийн чухам ямар чимгээр бичсэнээ зааж тэмдэглээгүй билээ. Тийм учраас Ч.Алтангэрэлийн "Дүр төгөлдөр чимэг"-ийн орчуулга хэмээн тодорхойлсон шүлэг Дандины дурдсан чимгийн орчуулга мөн эсэхийг харьцуулан үзэв. Мөн Ч.Алтангэрэлийн орчуулгын уран сайхны онцлогийг тэмдэглэхийн ташрамд тус орчуулгын хоёр зүйл эхийг зэрэгцүүлэн үзэж, ялгаа зөрөөг ажиглав.*

Түлхүүр үг: *зохист аялгууны онол, Зая бандид Лувсанпэрэнлэйн төвд хэлээр бичсэн жишээ шүлэг, дүр төгөлдөр чимэг, монгол орчуулга*

Эртний энэтхэгийн алдарт яруу найрагч бөгөөд яруу найргийн онолч Дандины МЭ-ий 7 дугаар зууны үед бичсэн "Зохист аялгууны толь" хэмээх бүтээлийг төвдүүд санскрит хэлнээс 13 дүгээр зууны үеэс орчуулж тайлбар бичсэн бол монголчууд тус бүтээлийг эх хэлнээ орчуулсан нь 18 дугаар зуун гэж үздэг. Энэ нь тус онолыг монголчууд зөвхөн энэ үеэс мэдэж байсан гэсэн хэрэг биш юм. Төвд хэлнээс ном судар орчуулсан уламжлалаас үзвэл бүр 13-14 зууны үеэс энэхүү онолыг мэдэж, тус онолын арга зарчимаар шүлэг зохиол бичиж байжээ¹⁸⁴.

Төвд хэл дундад зууны үед монголчуудын эрдэм номын хэл болж байсан учир тус хэлийг монголчууд сайтар сурч эзэмшин, зохиол бүтээлээ төвд хэлээр бичих болсон нь эдүгээ олон боть зохиол хүрч байна. Д.Гомбожав төвд хэлээр зохиолоо бичиж байсан 200 гаруй эрдэмтнийг тоочсон байдгийг бид мэднэ. Эдгээр эрдэмтдийн дотор зохист аялгууг судалж, тус онолын дагуу шүлэг бичиж байсан болон тусгайлан тайлбар бичсэн эрдэмтэн ч цөөнгүй байгаа билээ.

Зохист аялгууны онолын бүтээлүүд ихэнхдээ төвд хэлээр уламжилж ирсэн учраас тэдгээрийг судалж олны хүртээл болгох талаар хичээл зүтгэл гаргаж

---

¹⁸³ МУИС, ШУС, ХУС, доктор, профессор

¹⁸⁴ Ш. Бира, "Кавьядарша" Дандина в Монголии, - Литературные связи Монголии, Москва, 1981, стр.183.

байсан эрдэмтдийн нэг бол төвдөч Ч.Алтангэрэл юм. Тэр бээр Д.Цэрэнсодномтой хамтарч Турфаны цуглуулгаар уламжилж ирсэн дурсгалыг судалж, цуврал өгүүлэл бичсэнээс гадна зохист аялгууг судалж байсан монгол эрдэмтдийн бүтээлийн талаар тоймлон өгүүлж, "Монгол зохиолчдын төвдөөр бичсэн бүтээл" хэмээх хоёр дэвтэр зохиолыг туурвижээ¹⁸⁵. Тус бүтээлдээ Цахар гэвш Лувсанчүлтэм, Агваанхайдав, Ишданзанванжил, Данзанравжаа нарын намтар болон төвд хэлээр бичсэн бүтээлийн талаар тоймлон өгүүлж, түүвэрлэн орчуулжээ. Ч.Алтангэрэлийн бүтээлийн талаар тусгайлан авч үзсэн зүйл одоогоор гараагүй байна. Тиймээс бид энэхүү өгүүлэлдээ зохист аялгууны онолыг судалсан халхын Зая бандид Лувсанпэрэнлэйн (1642-1715) бүтээлийг төвдөч Ч.Алтангэрэл судалж орчуулсан туршлагаас өгүүлэх юм.

Төвдөч Ч.Алтангэрэл "Дандины зохист аялгууны толийн монгол тайлбарын тухай"¹⁸⁶ хэмээх өгүүлэлдээ Зая бандид Лувсанпэрэнлэй, Жамьянгарав нарын зохист аялгууны онолыг судалж, утгын гучин таван чимгийн онолын дагуу төвд хэлээр бичсэн жишээ шүлгээс түүвэрлэн, монголчилсон байна. Зая бандид Лувсанпэрэнлэйн зохист аялгууны онолыг судалж бичсэн бүтээл бол "Утгын гучин таван чимгийн үлгэр өгүүлэхүй Эсэрваагийн хөвгүүнийг баясгах дуун эгшиг" хэмээх нэртэй¹⁸⁷. Тус бүтээл "Зохист аялгууны толь"-ийн хоёрдугаар бүлэг болох утгын гучин таван чимгийг судалж бичсэн жишээ шүлэг юм. Зая бандид Лувсанпэрэнлэйн бичсэн утгын гучин таван чимгийн жишээ шүлгээс Ч.Алтангэрэл арван наймдугаар дүр төгөлдөр чимгийн жишээ шүлгийг судалж орчуулсан байна. Зая бандид өөрийн зохиолыг утгын гучин таван чимгийн жишээ шүлэг гэж нэрлэж, хоёр зуу гаруй бадаг шүлэг бичсэн боловч тухайн шүлгүүд ямар чимгийн жишээ шүлэг болохыг ялган зааж тэмдэглээгүй. Ч.Алтангэрэл энэ тухайд бичсэн нь "Лувсанпэрэнлэй энэ зохиолдоо зүүлт, нэмэлт тайлбар хийгээгүй учир, ямар шүлэг нь Дандины "Зохист аялгууны толь"-ийн" чухам аль чимгийн ямар ялгалд тохиохыг тодруулан оноох нь бэрхтэй бөгөөд энэ хувьдаа тусгай судалгаа шаардаж буй бүтээл юм" гэжээ¹⁸⁸. Үнэхээр Зая бандидын бичсэн шүлгүүдийг орчуулахад зайлшгүй ямар чимгийн шүлэг болохыг Дандины бичсэн шүлэг, төвд эрдэмтдийн бичсэн шүлэг болон тайлбартай харьцуулж үзүүштэй юм¹⁸⁹.

Дандины "Зохист аялгууны толь"-ийн онол ёсоор дүр төгөлдөр чимэг найман хувилбартай. Эдгээр нь *үзүүрхэх дүр, догшин дүр, баатрын дүр, нигүүлсэхийн дүр, үзэмжгүй муухай дүр, инээдмийн дүр, гайхамшигт дүр,*

¹⁸⁵ Ч.Алтангэрэл, *Монгол зохиолчдын төвдөөр бичсэн бүтээл*, I дүгээр дэвтэр (Ц.Лувсанчүлтэм, Л.Агваанхайдав, Н.Ишданзанванжил), редактор Ц.Дамдинсүрэн, УБ., 1967, *Монгол зохиолчдын төвдөөр бичсэн бүтээл*, II дугаар дэвтэр (Д.Равжаа) УБ., 1968.

¹⁸⁶ Ч.Алтангэрэл, *Дандины зохист аялгууны толийн монгол тайлбарын тухай*, ОУМЭ-ийн II их хурал, I боть, УБ., 1973, 43-48

¹⁸⁷ *Don rgyan so lnga'i dper brjod tshangs sras dgyes pa'i glu dbyangs*, төвд барын судар, 17 хуудас.

¹⁸⁸ *Монголын уран зохиолын тойм*, редактор Ц.Дамдинсүрэн, УБ., 1977, 607.

¹⁸⁹ Д.Бүрнээ, *Зая бандид Лувсанпэрэнлэйн дүрстийн чимгээр бичсэн шүлгийн онцлог*, - Эрдэнэ Зая бандид Лувсанпэрэнлэйн мэндэлсний 360 жилийн ойд зориулсан эрдэм шинжилгээний бага хурлын эмхтгэл, Улаанбаатар, 2002, 57-63 тал; *Зая бандид Лувсанпэрэнлэйн бүтээлийн тухайд*, Монгол Судлалын Эрдэм шинжилгээний бичиг, Боть XIX (193), МУИС, МХСС, Улаанбаатар, 2003, 125-132 тал; Зая бандид Лувсанпэрэнлэйн "Утгын гучин таван чимгийн үлгэр өгүүлэхүй" зохиолын орчуулгаас, - Утгын гучин таван чимгийн яруу эгшиг, УБ., 2012, 36-67.

аймигт дүрийн чимэг болно. Зая бандидын дүр төгөлдөр чимгээр бичсэн шүлгийг Дандины бичсэн шүлэгтэй харьцуулж үзэхэд дүр дүрслэлийг илэрхийлсэн арга маяг нь таарч байна. Өөрөөр хэлбэл, Ч.Алтангэрэл Зая бандидын шүлгийг *дүр төгөлдөр чимгийн* жишээ шүлэг гэж зөв тодорхойлсон байна. Зарим жишээн дээр тайлбарлая.

Үзүүрхэх дүр төгөлдөр чимэг

Яруу найрагч Дандин энэ чимгээр "Үхвээ хэмээсэнд Авиндаа тэр, би мөнхүү чанадад төрөлдөө түүн лүгээ нөхцөхийн тулд үхмүй энэ төрөлдөө хэрхэж би түүнийг олно" гэж бичжээ¹⁹⁰. Энэ шүлгийн төвд тайлбараас үзвэл хааны хайртай хатныг түшмэд нь нууж "хатан тань нас нөгчлөө" гэхэд хаан маш их сэтгэлээр унаж, харамсан гашуудаж, амьд явах хүсэлгүй болно. Хатантайгаа хойт төрөлдөө л учран золгоё хэмээн амиа юүтгэхийг хүртэл завдана. Харин хатантай нь уулзуулахад хаан машид баясаж, үзүүрхэх¹⁹¹ дүртэй болж байна. Өөрөөр хэлбэл, хайртай хатнаа нас барсан гэж гашуудаж байтал амьд мэнд байгааг нь хараад хаан машид баясан цэнгэж буй дүр байдлыг Дандин дүрслэн харуулжээ¹⁹².

Зая бандид Лувсанпэрэнлэй энэ чимгээр бичсэн нь:

drag yas yon tan gyis phyug mkhas pa mams
blo gros som nyi mtha' dag rab sel zhing
mam dpyod lhag par 'phel mkhas legs bshad sgra
thos pas bzhin ras 'dzum dkar dbang med 'phro

Зая бандид төвд шүлгийн зарчмыг баримталж есөн үе тэнцүүлэн шүлгэлснийг үгчилж орчуулбал:

Хэмжээлшгүй эрдмээр баян мэргэд
Оюуны эргэлзээ бүхнийг сайтар арилгах бөгөөд
Тийн шинжлэлийг үлэмж арвижуулах мэргэд сайн номлолын дууныг
Сонссоноор царайд цагаан мишээл эрхгүй сацарна

Ч.Алтангэрэл энэ бадгийг орчуулсан нь:

Эрдмээр хязгааргүй баялаг мэргэд
Эргэлзэх сэжиг даяарыг арилгаад
Эрдэмтний сайн номлолыг судлахаар
Эрхэмлэн сонссоноор мишээх нь тодорно

Ч.Алтангэрэл монгол шүлгийн зарчимаар толгой холбохоос гадна үгийн тоогоор айзмыг тэнцүүлэн орчуулжээ. Нөгөөтэйгүүр, "царайд цагаан мишээл сацарна" гэснийг "эрхэмлэн сонссоноор мишээх нь тодорно" хэмээн "цагаан мишээл" гэж үгчлэн орчуулалгүй "эрхэмлэн сонсох" гэсэн холбоо үгээр утгыг оновчтой илэрхийлжээ. "Эргэлзээ бүхнийг" гэлгүй "сэжиг даяарыг" гэж хөрвүүлсэн нь мэргэдийн эрдмийн цар хүрээг товойлгон гаргахын сацуу хамаг эндүүрэл сэжгийг арилгаж, сайн номлолыг судлана гэсэн санааг тодорхой

¹⁹⁰ Дандины зохист аялгууны толь, шинэчилсэн орчуулга, тайлбарыг үйлдсэн Ш.Бира, Х.Гаадан, О.Сүхбаатар, УБ., 1981, 100 дугаар тал.

¹⁹¹ Үзүүрхэх гэдэг үг бол төвд хэлний "sgeg pa" хэмээх үгийн орчуулга бөгөөд "Мэргэд гарахын орон толь"-д "цэнгэхүй, гоо", Ю.Н.Рерихийн тольд "задирать нос, гордиться (с оттенком кокетства), кокетничать, быть кокетливой" гэжээ.

¹⁹² *Dung dkar blo bsang 'phrin las, snyan ngag la 'jug tshul tshig rgyan rig pa'i sgo 'byed*, 1987, 381-382.

гаргасан хэрэг юм. *Үзүүрхэх дүр төгөлдөр чимгийн* энэ жишээ шүлэгт эрдэм ухааны чанад хязгаарт хүрсэн мэргэд юм үзэгдлийн мөн чанарыг танин мэдэж, эндүүрч будилах, эргэлзэж тээнэгэлзэхийн хязгаараас гэтэлж, баясан мишээх нь хотол түмний нүднээ илхэн хэмээжээ. Өөрөөр хэлбэл "эрдэмтэн хүн ном үзээд, утгыг сайтар ойлгон баясаж байгааг гоё үзэсгэлэн үзүүрхэг дүрээр"¹⁹³ үзүүлсэн буюу эрдэмтэн мэргэд сурч мэдсэндээ сэтгэл ханахгүй, улам ихийг сурч, сэтгэлийн цэнгэлийг эдэлж буйг дүрсэлсэн байна.

Догшин дүр төгөлдөр чимэг

Хэрэглэх заалтын дайсныг гэсгээхийн тулд
Хилэнгийн эрхтэн хялайн харж соёогоо ярзайн
Хэнхдэгтээ сүртэй аймшигт чанга хүрхрэн
Хэрчих намнах элдэв мэс барьсан дүрс үзүүлнэ

"Бурханы сургаалыг сахина хэмээн ам авсан догшид"-ын ширүүн дүрийг харуулсан энэ шүлгээ Ч.Алтангэрэл "х" авиагаар толгой холбон шүлгэлжээ. Ингэхдээ догшин сахиусын "хялайн харсан", "сүртэй хүрхэрсэн", "мэс барьсан" аймшигт ширүүн дүрийг харуулахын тулд "хэрчих намнах", "сүртэй аймшигт" зэрэг хоршоо үг, "ярзай-", "хүрхрэ-" зэрэг үйл үгийг нөхцөлдүүлэн холбох нөхцөлөөр сөөлжүүлэн, сүүл холбон найруулжээ. 1973 онд хэвлүүлсэн "Дандины зохист аялгууны толийн монгол тайлбарын тухай" хэмээх өгүүлэлдээ Ч.Алтангэрэл Зая бандидын бичсэн *догшин дүр төгөлдөр чимгийн* жишээ болгож, хоёр бадаг шүлэг орчуулсан бол "Монголын уран зохиолын тойм"-ын хоёрдугаар дэвтэрт бичсэн "Монгол зохиолчдын төвдөөр бичсэн бүтээл" өгүүлэлдээ нэг бадгийг нь хассан байна. Энэ хассан бадаг нь:

Бүх бага хаадыг эрхэндээ оруулаагүй
Бүрэн төгс хүч учрал бүрдээгүй
Бүүрэлхэж дөрвөн аймгийн өвгөөр дайсныг дараагүй би
Бүхний эрхт эзэн хэр мэт болох

Энэ хассан бадгийг *догшин дүр төгөлдөр чимгээр* Зая бандидын бичсэн шүлгийн үргэлжлэл гэж үзэж болмоор байна. "Бүх", "бүрэн", "бүүрэлхэж", "бүхний" зэрэг "б" авиагаар толгой холбон бичсэн энэ шүлэгт өмнөх шүлгийн санааг үргэлжлүүлж, бурханы шашныг сахин хамгаалах догшин сахиус хүчтэй боловч "бүх бага хаадыг" эрхэндээ оруулаагүй", "бүрэн төгс учрал бүрдээгүй" учир бүхний эзэн байж чадахгүй гэдэг санааг баталж нотлох өнгө аясаар бичжээ.

Баатрын дүр төгөлдөр чимэг

mthu rtsal stobs kyis phrogs pa ma yin zhing
zang zing 'byor bas bslus par ma byas la
gzhan las brkus min thos pas nyer phyug pa'i
mgon khyod dran dbang yongs kyi gtsug na 'gying
Эрийн¹⁹⁴ чадал хүчээр булаагаагүй

¹⁹³ Ч.Алтангэрэл, *Монгол зохиолчдын төвдөөр бичсэн бүтээл*, - Монгол зохиолчдын төвдөөр бичсэн бүтээл II, 1977, 607 дугаар тал.

¹⁹⁴ Ч.Алтангэрэл дүр төгөлдөр чимгээр бичсэн шүлгээ хоёр удаа хэвлүүлсэн бөгөөд сүүлийн хэвлэлд зарим үг, хэллэгийг зассан байна. Тиймээс ямар үгийг нэмсэн буюу зассаныг харьцуулахын тулд "Дандины

Эд таваарын баялгаар мэхлээгүй
Ил бус хулгайлаагүй, сонссоноор баялаг
Итгэл та даяар мэргэдийн зулайд хээмсэрлэнэ

Энд "чадал хүч", "эд таваар" гэсэн хоршоо үгээр холбон найруулахын зэрэгцээ "булаагаагүй", "мэхлээгүй", "хулгайлаагүй" зэрэг үгсийг шадын төгсгөл, дунд сүүл холбохоос гадна "хүчээр", "баялгаар" гэсэн хоёр үгийг үйлдэхийн тийн ялгалын нөхцөлөөр зэрэгцүүлэн холбожээ. Түүнчлэн шадыг хос хосоор нь толгой холбохын зэрэгцээ, "дурдлын эрхт" (тө: dran dbang) хэмээх илт өгүүлэх нэрийг ерийн "мэргэн" гэсэн үгээр хөрвүүлжээ. Баатрын дүр төгөлдөр чимгээр бичсэн шүлэгтээ Зая бандид догшин ширүүн авиртай, бусдыг хууран мэхэлж, хөрөнгө зөөрийг булаан, хүчин чадалтайгаа гайхуулан сайрхагч хүмүүн хүчтэй буюу, эс бөгөөс эрдэм номыг судалж, номч мэргэдийн сургаал зааврыг сонсож оюун билгээ хурцлан суух мэргэд хүчтэй юу хэмээн харьцуулж, "итгэл ивээл" болсон гэгээн мэргэд хамаг мэргэдийн оройн чимэг болох учир чухам баатрын шинжийг илтгэж "даяар мэргэдийн зулайд хээмсэрлэнэ" хэмээн шүлгэлжээ. Ч.Алтангэрэл төвд эхийн "gying" хэмээх үгийг "хээмсэрлэнэ" гэж буулгажээ. "Төвд-монгол толь" бичигт энэ үгийг "хэрхийх, сайрхах, бардах ихэрхэх" гэж буй. Өөрөөр хэлбэл, эрдэмтэн мэргэдээс дуулж сонсохыг эрхэм болгосон ихэс дээдэс л мэргэдийн оройн чимэг болж, сайрхан бардамнах эрхтэй хэмээн шүлгэлснийг Ч.Алтангэрэл уран сайхан орчуулжээ.

Үзэмжгүй муухай дүр төгөлдөр чимэг

zas la lhag par srid pa'I bshed pa 'gas
dbyar dus rul pa'I dri mnam rab 'thul zhing
'bu srin rab tu 'khol ba'I sha rjen la
rab dgas lce yis ldag cing 'bad de za

Идээнд үлэмж хурьцсан зарим яргачин

Ид зун цагт өт нь арзганасан

Илжирч өмхөрсөн үнэртэй махыг

Идэхээр дурлан долоож баясах мэт

Энэ бадгийг "и" эгшгээр толгой холбон орчуулахдаа "илжирч өмхөрсөн", "дурлан долоох" зэрэг хоршоо үг, "хурьцсан", "арзганасан", "өмхөрсөн" зэрэг үгийг шадын завсар хооронд сүүл холбож, хэлний зүй, үгсийн сангийн хувиргалын аргыг оновтой хэрэглэсэн байна. Дандины янаг амрагийн сэдвээр бичсэн, Зая бандидын шашин ном, гүн ухааны сэдвээр бичсэн шүлгүүдийг харьцуулж, энэтхэг болон монгол хүний гоо сайхны үзэл баримтлалыг ажиглах боломжтой байна. Тухайлбал, аливаа сайн сайхан, муу муухай, эр зоригтой, баяр баясгалантай, хошин инээдтэй болон аймшигтай зүйлийн талаарх Зая бандидын үзэл бодлыг авч үзвэл энэ ертөнцөд хамгийн жигшүүртэй муу муухай зүйл бол бусдын амийг хөнөөх, амьтны амийг таслах явдал буюу бие, хэл, сэтгэлээр үйлдэх нүгэл юм. Тиймээс халуун зун шинэхэн төхөөрсөн нойтон мах

зохист аялгууны толийн монгол тайлбарын тухай" хэмээх 1973 оны өгүүлэлд орсон орчуулгыг 1973 оны эх, харин 1977 оны "Монголын уран зохиолын тойм"-ын II-т бичсэн "Монгол зохиолчдын төвдөөр бичсэн бүтээл" өгүүлэлд орсон орчуулгыг 1977 оны эх гэж тус тус нэрлэж, тус хоёр эхийн ялгаа зөрөөг тэмдэглэв. 1973 оны эхэд "эр" гэж бичжээ.

дээр өт хорхой арзганаж, үнэр танар нь дур гутам бөгөөд түүнд хурьцан шунаж, "дурлан долоож" буй дүр байдлыг зэвүүцэн жигших өнгө аясаар илэрхийлжээ.

Гайхамшигийн дүр төгөлдөр чимэг

Зая бандид Лувсанпэрэнлэй тус чимгээр бичсэн шүлэгтээ мунхаг сэтгэлийг ариусган билгийн нүдийг нээн өгч, бодь мөрийн замаар хөтлөх мэргэн багшийн эш онолын сургаал гайхамшигтай бөгөөд тэрхүү сургаалыг сонсох хувьтай шавь нар бүр ч их гайхалтай гэж бичсэнийг Алтангэрэл орчуулсан нь:

lung rtogs yon tan rab rdzogs mgon khyod kyi
sku yis mig la dga' ston rab ster zhing
gsung gis mi shes blo mun sel ba dang
thugs kyis bu ltar brtse ba'I skal ba bdag

Аливаа эш онолын эрдэм төгс итгэл таны

Ариун биеэр нүдний баяр баясгалан үүсэн

Айлдсан зарлигаар оюуны харанхуй арилан

Асрах сэтгэлээр нь энэрэгдсэн аз хувьтай миний буян гайхамшиг¹⁹⁵

хэмээн "а" үсгээр толгой холбон орчуулжээ. Үүнд "эш онол", "баяр баясгалан", "аз хувь" зэрэг хоршоо үгээр найруулахдаа мэргэн багштай учран золгож, баяр баясгалан төрдөг, зарлиг сургаалыг сонсож оюуны харанхуй арилдаг, асрал авралыг эгээрэн олвол энэрэл нигүүлсэлийг нь хүртдэг учир, буяны садан багшийн хайр халамжийг олсон аливаа хүмүүн хувь хишигтэй хэмээн тунхаглан бичсэн санааг Ч.Алтангэрэл утга төгөлдөр хөрвүүлжээ.

Инээдмийн дүр төгөлдөр чимэг

Сурч мэдсэн зүйлээр хомс бага боловч олон мэргэдийн дунд дуугаа өндөрсгөн сайрхан бардамнагч хүмүүнийг гэгээн мэргэд үзэж элэглэн шоолно хэмээн Зая бандид бичсэнийг Ч.Алтангэрэл орчуулсан нь:

rgya chen thos pas phyug par khas che'i khyod
zab mo'I chos gling bgros tshe smra ba bcad
mu cor gtam la skang sang sgrog pa ni
gzur gnas blo ldan mthong tshe gad mo shor

Агуу сонссоны баялгаар бардам¹⁹⁶ та

Асар гүн онол хэлэлцэх цагт¹⁹⁷ өгүүлэх нь мухардан

Турьгүй чалчихдаа¹⁹⁸ дуугаа өндөрлөдгий чинь

Тунгалаг хянуур оюут үзээд инээд алдвай¹⁹⁹ гэж орчуулжээ.

Үүнд "чалчих", "өгүүлэх", "хэлэлцэх" зэрэг ойролцоо утгатай үг, "тунгалаг хянуур" хэмээх хоршоо үг, "мухарда-", "дуугаа өндөрлө-" хэмээх эсрэг утгатай үгийг хам сэдвийн дотор хоршин холбон орчуулсан байна.

Ийнхүү Дандины "Зохист аялгууны толь"-ийн утгын гучин таван чимгийн арван наймдугаар чимэг болох *дүр төгөлдөр чимэгт* баярлан бахадсан, хайрлан энэрсэн, жигшин зэвүүцсэн, шоглон хошигносон, айн цочсон зэрэг сэтгэлийн

¹⁹⁵ 1973 оны эхэд "Аз хувьтай миний олсон буян гайхамшиг" гэжээ.

¹⁹⁶ 1973 оны эхэд "бардамнах" гэжээ.

¹⁹⁷ 1973 оны эхэд "цаг" гэж буй.

¹⁹⁸ 1973 оны эхэд "чалчаанд" гэж буй.

¹⁹⁹ 1973 оны эхэд "алдана" гэж буй.

олон өнгө аясыг илэрхийлсэн байх бөгөөд монголын соён гийгүүлэгч, эрдэмтэн Зая бандид Лувсанпэрэнлэй Дандины яруу найргийн онолыг бүтээлчээр хэрэглэж, шашин номын гүн утга агуулгатай шүлгийг төвд хэлээр бичжээ.

Зая бандидын бичсэн шүлгийг Ч.Алтангэрэл орчуулахдаа Дандины зохист аялгууны онолыг судалсан бөгөөд Зая бандид Лувсанпэрэнлэйн төвд шүлгийн зарчимаар үе тэнцүүлэн шүлгэлснийг монгол шүлгийн толгой холбох, сүүл холбох, хоршоо холбоо үгийг хэрэглэх аргаар уран сайхан хөрвүүлжээ.

Ном зүй

1. *Дандины зохист аялгууны толь*, шинэчилсэн орчуулга, тайлбарыг үйлдсэн Ш.Бира, Х.Гаадан, О.Сүхбаатар, УБ., 1981.
2. *Don rgyan so lnga'i dper brjod tshangs sras dgyes pa'i glu dbyangs*, төвд барын судар
3. *Dung dkar blo bsang 'phrin las, snyan ngag la 'jug tshul tshig rgyan rig pa'i sgo 'byed*, mtsho sngon mi rigs dpe skrun khang, 1987.
4. Ч.Алтангэрэл, *Монгол зохиолчдын төвдөөр бичсэн бүтээл*, - Монголын уран зохиолын тойм"-ын II дугаар боть, УБ., 1977.
5. Ч.Алтангэрэл, *Монгол зохиолчдын төвдөөр бичсэн бүтээл*, I дүгээр дэвтэр (Ц.Лувсанчүлтэм, Л.Агваанхайдав, Н.Ишданзанванжил), редактор Ц.Дамдинсүрэн, УБ., 1967
6. Ч.Алтангэрэл, *Монгол зохиолчдын төвдөөр бичсэн бүтээл*, II дугаар дэвтэр (Д.Равжаа) УБ., 1968.
7. Ч.Алтангэрэл, *Дандины зохист аялгууны толийн монгол тайлбарын тухай*, ОУМЭ-ийн II их хурал, I боть, УБ., 1973, 43-48
8. Ш. Бира, *"Кавьядарша" Дандина в Монголии*, - Литературные связи Монголии, Москва, 1981.
9. А.Шархүү, *Туурвил зүй, орчуулга судлалын зарим асуудал*, УБ 2011.
10. Д.Бүрнээ, *Зая бандид Лувсанпэрэнлэйн дүрстийн чимгээр бичсэн шүлгийн онцлог*, - Эрдэнэ Зая бандид Лувсанпэрэнлэйн мэндэлсний 360 жилийн ойд зориулсан эрдэм шинжилгээний бага хурлын эмхтгэл, Улаанбаатар, 2002, 57-63 тал.
11. Д.Бүрнээ, *Зая бандид Лувсанпэрэнлэйн бүтээлийн тухайд*, Монгол Судлалын Эрдэм шинжилгээний бичиг, Боть XIX (193), МУИС, МХСС, Улаанбаатар, 2003, 125-132.
12. Д.Бүрнээ, *Зая бандид Лувсанпэрэнлэйн "Утгын гучин таван чимгийн үлгэр өгүүлэхүй" зохиолын орчуулгаас*, - Утгын гучин таван чимгийн яруу эгшиг, УБ., 2012, 36-67.
13. Д.Бүрнээ, Д.Энхтөр, *Уламжлалт орчуулгын судлалд*, УБ 2003.

Резюме

Тибетолог Ч.Алтангэрэл написал ряд интересных статей о трудах монгольских поэтов, написавших свои труды на тибетском языке. Перу Ч.Алтангэрэла также принадлежат две книги о тибетоязычных художественных произведениях монголов, которые являются настольной книгой тибетологов, монголоведов нашего времени. В данной статье автор рассматривает переводческую деятельность Ч.Алтангэрэла, а именно перевод примеров из "восемнадцатого смыслового украшения" из произведения Зая пандиты Лувсанпэрэнлэя, которая называется "Радостное пение сына Брахмы". Оно было написано на основе изучения тридцати пяти смысловых украшений из "Кавьядарши" Дандина. Восемнадцатое украшение называется "Побуждающее чувство" (тиб. nyams ldan, мон. дүр төгөлдөр чимэг) и имеет восемь разновидностей. Зая пандита в своей поэме не указывает к какому именно украшению принадлежат его стихи, поэтому автор статьи ставит цель определить разновидность данных стихов. На основе сличения перевода Ч.Алтангэрэла с вышеупомянутым "украшением" из "Кавьядарши" автор считает, что перевод Ч.Алтангэрэла действительно является примером к смысловому украшению "Побуждающее чувство". Далее автор статьи делает вывод, что Ч.Алтангэрэл удачно использовал аллитерацию, рифмы монгольского стихосложения, красочные словосочетания (мон. хоршоо үг) сумел выразить все те оттенки радости и вдохновения, бесстрашия и смелости, ненависти и удивления в поэзии Зая пандиты.